

Current Global Reviewer

UGC Approved International Research Refereed Journal For All Subjects & All Languages

ISSN 2319-8648

Impact Factor-2.143

Peer Review

UGC Approved
Sr No 14110

SPECIAL ISSUE

10th February 2018 Issue: I-Vol. III

On the Occasion of ICSSR Sponsored
Interdisciplinary National Seminar on

Rural and Tribal Communities: Issues, Challenges and Remediation

Organised by

VE5's Sarvajani Arts & Commerce College,
Visarwadi, Tal. Navapur, Dist. Nandurbar

Chief
Patil
Patil
College
Nandurbar

Convener

Asst. Prof. Ananda M. Kalbande
Department of History
Sarvajani Arts & Commerce College,
Visarwadi, Tal. Navapur, Dist. Nandurbar

Secretary

Asst. Prof. Rakesh B. Patil
Department of Sociology
Sarvajani Arts & Commerce College,
Visarwadi, Tal. Navapur, Dist. Nandurbar

www.rjournals.co.in

शेतकरी आत्महत्या एक ज्वलंत प्रश्न

प्रा.अभिजित शरद भागरे

पी.यू. फाटील कला व कें. डॉ. बी.एस. दगले, विज्ञान महविद्यालय साक्री

(31)

प्रस्ताविक :-

भारतात १९ व्या शतकानंतर मोठ्या प्रमाणात शेतकरी आत्महत्या विषयावर अनेक विचारवंतांनी सखोल अभ्यासही केला मात्र शेतकरी आत्महत्तेचे सत्र सुरूच आहे.

भिक नको हवे आम्हाला घामाचे दाम अशी हाक महाराष्ट्रातील शेतकरी संघटनेचे नेते कै.शरद जोशी यांनी दिली महाराष्ट्रात नव्वेतेन संपूर्ण देशात शेतकऱ्यांचा प्रयत्नांसाठी ते आयुष्यभर लढले. शेतकरी संघटीत झाला पाहिजे त्यासाठी अनेक संघटनाही पुढे आल्या मात्र तरीही आज २१ व्या शतकात जगाचा पोशिंदा अनेक समस्यांनी ग्रस्त आहे. जगाचा अन्नदाता आज स्वतला संपवत आहे. त्याच्या इतके दुर्दैव दुसरे नाही.

कृषी प्रधान असलेल्या देशात आजघडीला उष्णउष्णत अधिक आत्महत्या केल्या आत्महत्तेचे सत्र सतत सुरू आहे. निसर्ग, सरकारी धोरण, चाजारभाव इ. अनेक कारणामुळे शेतकरी आत्महत्या करतो त्यावेळी समाजात शेतकरी अवमानित होतो त्याची पैसे फेकण्याची कुवत संपते त्यावेळी तो हतबल होतो शेवटी कोणताही मार्ग त्याच्या जवळ नसतो म्हणून आपली जीवनप्राथा संपवतो दिसव रात्र राबतांना शेतकरी आजही आपल्या जीवनाशी संघर्ष करत आहे. शेतकरी आत्महत्या केल्यानंतर खरा संघर्ष त्याचा कुटूंबाचा असतो शेतकरी जीवंत असतांना त्याने ज्या खालचा लोभलेल्या असतात त्यापेक्षा कितीतरी पटीने अधिक यातना आत्महत्या केलेल्या शेतकऱ्यांची कुटूंबांना जुलाम भोगाच्या लागतात.

देशात आत्महत्या केलेल्या शेतकऱ्याची आज जवळपास ५लाखाहुन अधिक मुले आहेत. त्यांना आजही काही स्वयंमसंस्था सोडल्यातर दुसरा कोणताच सहारा नाही. कुटूंबाचा कर्ता गोला म्हणून आपल्या कुटूंबाचा कसाःतसा उदरनिर्वाह करण्यासाठी कधीही घराबाहेर न पडलेल्या अशिक्षित पत्नीला फार मोठ्या संकटाचा सामना करावा लागतो तसेच असणान्या व्यवस्थेशी कसा संघर्ष करावा लागतो. शेतकऱ्याची या शासन व्यवस्थेकडून कशी सुट होते पुढारी, न्यायव्यवस्था, दलाल, व्यापारी, फसलेली कर्ज माफी, शेतीमालाला न मिळणारा हमीभाव यातून शेतकरी आत्महत्या सत्र सुरूच राहिल जगाचा पोशिंदा असणारा शेतकरी आज दोन-चार रूपयाच्य अनुदानासाठी गावापासून ते मंत्रालयाचे उंबरटे भिजवत आहे.

देशाला स्वतंत्र्य मिळून आज ७० वर्ष होऊन गेली इंग्रजांच्या तावडीतून देशाला सोडविण्यासाठी महात्मा गांधींनी अहिंसेच्या मार्गाने आंदोलन केले परिणामी देशातील प्रत्येक नागरिकाला जगण्याचा हक्क दिला मात्र आजचा कष्ट करणारा शेतकरी आजही गुलामगिरीत जगत आहे. जगभरात शेतकऱ्यांना न्याय मिळावा यासाठी अनेक शेतकरी संघटना एकत्र आल्या देशातून ८ जुलै २०१६ ते १८ जुलै २०१६ दिल्लीच्या जंतरमंतर यादीकाणी अनेक राज्यातील शेतकऱ्यांनी किसान मुक्ती यात्रा काढली यात आत्महत्या ग्रस्त शेतकऱ्याची मुले, समावेश होतो. पंजाब, तामिळनाडू, महाराष्ट्र, गुजरात अशा वेगवेगळ्या प्रांतातील लोक आपल्या व्यथा मांडत होते त्यात तामिळनाडू राज्यातील शेतकरी आत्महत्या केलेल्या शेतकऱ्यांच्या कवट्या घऊन आले होते त्या निर्जिव कवट्या शेतकऱ्यांच्या दुरदशेचे जळजळीत सत्ते समाज माध्यमासमोर मांडत होत्या पण महाराष्ट्रातील आत्महत्या ग्रस्त शेतकऱ्यांच्या मुलांनी आपल्या व्यस्था मांडतांना सांगत होते. कितीही वाईट वेळ आली तरी आत्महत्या करू नका संघटीत पणे संघर्ष करा पण तरीही आज शेतकऱ्यांच्या वेदना संपल्या नाही आजही जगाचा पोशिंदा भरत आहे.

शोध निबंधाचे उद्देश :- सदर शोध निबंधासाठी पुढील उद्देश समोर ठेवली आहेत.

- १) शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या कारणाचा अभ्यास करणे.
- २) शेतकऱ्यांच्या आर्थिक व सामाजिक समस्या अभ्यासणे.
- ३) शेतकऱ्यांच्या आत्महत्तेस जबाबदार घटकांवर अभ्यास करणे.
- ४) शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या कमी करण्यासाठी उपाय योजना करणे.

५) शेतकऱ्यांचा आरोग्य विषयक समस्यांचा अभ्यास करणे.

गृहितके :-

- १) सदर संशोधन पेपरसाठी पुढील गृहितके
- १) कर्जबाजारी पणामुळे शेतकरी आत्महत्या होतांना दिसून येतात.
- २) शेती व्यवसायामुळे मोठ्या प्रमाणात आर्थिक नुकसान होते म्हणून शेतकरी आत्महत्या करतात असे दिसून येते.
- ३) सरकारचे चुकीचे धोरण/शासनाच्या योजना यामुळे शेतकरी आत्महत्या करता असे.
- ४) पीक विमा योजना/शेतीमालाचे/हमीभाव/हवामानाची माहिती बाबींमुळे शेतकरी आत्महत्या करतांना दिसून येतात.

संशोधन पध्दती :-

शोध निबंधाचे प्राथमिक/द्वितीय तक्तांच्या आधारे संशोधनातील विश्लेषणात्मक अनुकंठ पध्दतीचा वापर केलेला आहे.

भारतातील शेती व्यवसाय -

पारंपारिक काळापासून भारतात शेती व्यवसाय केला जात होता मात्र आधुनिक काळात शेती व्यवसाय मोठ्या संकटांना सामोरे जावे लागत आहे. भारतात शेतीचा शोध स्त्रियांनी लावला कारण पुरुष शिकार करण्यासाठी जंगलात अनेक दिवस जात असे त्यावेळा कुटूंबाचा उदर निर्वाह करण्याची जबाबदारी स्त्रीवर असायची मग आपल्या घराभोवती अनेक बिबियाने रुजवून कुटूंबाचा उर्दनर्वाह स्त्री करत होती पुढे त्यातून सुधारीत शेती व्यवसाय करायला सुरुवात आली. नंतरच्या काळात भारताची अर्थव्यवस्था शेतीवर आधारीत आली. १९६६-६८ हरित क्रांतीनंतर भारत अन्न-धान्य बाबतीत स्वयंपूर्ण झाला मात्र आजच्या काळात शेती व्यवसाय मोठ्या संकटात आहे. जगाचा पोंशिदा अन्नदाता मोठ्या प्रमाणात आत्महत्या करत आहे हे आपल्या देशाचे मोठे दुर्दैव आहे.

शेतकरी आत्महत्तेची कारणे :-

गेल्या दोन दशकामध्ये भारतात शेतकरी आत्महत्या मोठ्या प्रमाणात वाढलेल्या आहेत. सन २०११ च्या जनगणनेनुसार भारतात ८३ कोटी शेत व्यवसायावर अवलंबून आहेत. शेतीची अवस्था आज बिकट झालेली आहे.

- १) कर्जबाजारीपणा :- भारतात शेती व्यवसायात मोठ्या प्रमाणात आर्थिक भांडवल लागते. त्यासाठी शेतकरी सरकारकडून कर्ज घेतो वेळेवर कर्जाची परत फेड होत नाही. म्हणून अनेक शेतकरी आत्महत्या करतात.
- २) बाजार भाव चढ-उतार :- रात्र-दिवस काबाड कष्ट करून आपले उत्पादन करणारा शेतकऱ्याच्या मालाला कधीही योग्य बाजारभाव मिळत नाही. उदा.पुर्वीचे पांढरे सोने आजच शेतकऱ्यांच्या जीवाशी येत आहे. कधी एनेकाळी १९७० च्या काळात १ क्विंटल कापूस विकून शेतकरी एक तोळे सोने घेत होता आज मात्र उत्पादनावर झालेला खर्च सुध्दा मिळत नाही. अशी अवस्था शेतीची आलेली आहे. शेतीच्या कोणत्याही मालाला आज योग्य भाव मिळत नाही. परिणामी शेतकऱ्यांचे मोठे नुकसान होते कबाड कष्ट करूनही शेतकऱ्याच्या मालाला योग्य भाव मिळत नाही म्हणून शेतकरी हतबल झालेले आहे.
- ३) हवामान :- भारतातील शेतीव्यवसाय पूर्णतः निसर्गावर अवलंबून आहे. हवामानात सतत बदल झाल्यामुळे शेतीव्यवसायाला मोठे नुकसान होते उदा. गारपीट, अतिवृष्टी, दुष्काळ, रोगराई इ. अनेक कारणांमुळे शेतकऱ्यांचे मोठे नुकसान होते. नैसर्गिक आपत्तीमुळे नुकसान झालेल्या शेतकऱ्याला शासनाकडून तुटपुंजी भरपाळी मिळते कधी मिळतही नाही बदलत्या हवामानाचा फटका शेतीव्यवसायाला बसतो त्यामुळे शेतकरी हतबल झालेले आहेत.
- ४) शासनाचे चुकीचे धोरण :- प्रगत देशात शासन शेतकऱ्यांना मोठ्या प्रमाणात आर्थिक साध्य करते उदा. अमेरिका ६०%, इंग्लंड ५०%, चिन ५०%, भारत १०% शासनाच्या चुकीच्या धोरणामुळे भारतातील शेती व्यवसाय मोठ्या संकटात आहे. फसवी कर्जमाफी, शेतीकंपाना कमी विज, पीक विमा तसेच शासनाचे अनेक योजना आजही शेतकऱ्यांच्यावर्षत वेचत नाही असून.

सध्याच्या काळात चिन, भारत, अमेरिका, पाकिस्तान, ब्राझिल या देशात कापसाचे उत्पादन केले जाते. अमेरिकेच्या राष्ट्रीय कापूस परिणाम २०११ च्या अहवालानुसार जगातील पाच अग्रेसर कापूस उत्पादक देश अमेरिका, भारत, ब्राझिल, ऑस्ट्रेलिया, हे आहेत ऊर्भेकिस्तान हे आहेत चिन हे भारताकडून सर्वात जास्त कापूस आयात करणारा देश आहे. जी.एस.टी. ही लागू केल्यामुळे कापड उद्योगात मंदीची लाट आली पांढरे सोने म्हटल्या जाणाऱ्या कापसाला सरकारी उदासिनतेमुळे मंदी आली कापसाचे उत्पादन विदर्भ आली मराठवाडा जास्त घेतले जाते. आज सर्वात जास्त शेतकरी आत्महत्या याच भागात होत आहेत.

५) **पिक विमा :-** लोकसभेत दिलेल्या माहितीनुसार गतवर्षी खरीप हंगामातील पिकांसाठी सरकार व शेतकऱ्यांनी कंपनीच्या प्रिमीयमच्या अभ्यासातून १५ हजार ६८ कोटी रुपये देऊन मालामाल केले पण शेतकऱ्यांना केवळ ३ हजार ६३४ कोटी रुपये विमा भरपाई मिळाली जगात कदाचित असा पहिला विमा आहे. ज्यात विमा धारकाला काहिही विचारले जात नाही. व सांगितले जात नाही. ज्या-ज्या शेतकऱ्यांनी बेकेतून कर्ज घेतले त्यांच्या खात्यातून सक्तीने रक्कम काढली जाते. पिक विमा योजनेमुळे शेतकऱ्याला योग्य न्याय मिळत नाही. मोठे आर्थिक नुकसान होते.

६) **बी-बीयाने वाढत्या किंमती :-** आज शेतकऱ्यांपर्यंत संकरीत बी-बीयाने पोचत नाही. भेसळयुक्त बियांनामुळे शेतकऱ्याचे मोठे नुकसान होते. उत्पादन येत नाही. तसेच बी-बीयाने व खतांच्या किंमती गगनाला पोचल्या आहेत. उत्पादनावर जास्त खर्च होतो. मालाला हमी भाव देखील मिळत नाही. म्हणून शेतकरी आत्महत्या होतांना दिसतात.

७) **विशेष आर्थिक क्षेत्र :-** भारतात २००० रू.मध्ये व्यापार आयात-निर्यात परकिय चलन वाढविण्यासाठी, रोजगार निर्मितेज बीज,पानी,रस्ते करण्यासाठी मोठ्या प्रमाणात कंपन्यांची जमिन विकत घेण्यासाठी आर्थिक क्षेत्र सुरू केले. मात्र कमी दरात शेतकऱ्यांच्या जमिनी खरेदी केल्या म्हणून जमिनही गेली उत्पादनाचे साधनही राहिले नाही.

उपयायोजना :- जगाचा पोरिंदा शेतकरी जगण्यासाठी शेतकरी आत्महत्तेवर काही उपया योजना आल्या आहेत.

- १) डॉ.स्वामी नाथन आयोगाची प्रत्यक्ष अमंल बजावणी करणे आवश्यक आहे.
- २) सरकारी दराने शेतकऱ्याने माल खरेदी करणे.
- ३) शेतकऱ्याच्या कच्चा मालावर प्रक्रिया करण्यासाठी सरकारी अनुदान देणे व शेतीमालाचा योग्य साठवणुक करण्यासाठी व्यवस्था करणे.
- ४) शेतकऱ्यांना कर्ज माफी देण्या ऐवजी शासनाने अनुदानाच्या माध्यमातून ठिवक सिंचन उपलब्ध करून देणे.

संदर्भ सुची :-

- १) कृषी भूगोल- एस.व्ही.ढाके आणि बि.व्ही.के.पाटील
- २) शेतकरी आत्महत्या करणे आणि उपाय.
- ३) ग्रामिण समाजशास्त्र व सामुदायिक विकास प्रा.रा.जा.शटोळे
- ४) सामाजिक संशोधन पध्दती डॉ.प्रतिक अगाणावं
दैनंदिन वर्तमानपत्रे
दैनंदिन लोकसत्ता
दैनंदिन अॅग्रोवन
लोकसभा साप्ताहिक, लोकराज्य साप्ताहिक